

Prof. dr hab. Justyna Łukaszewicz

Wrocław, 21 maja 2023 r.

Instytut Filologii Romańskiej
Uniwersytet Wrocławski

justyna.lukaszewicz@uwr.edu.pl

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Anny Pifko-Wadowskiej pt. „Dante po polsku. Niepublikowane przekłady *Boskiej Komедii* z XIX i początku XX wieku” napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Jadwigi Miszałskiej (Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, 2023).

Przedstawiona do recenzji rozprawa została poświęcona części polskiej serii przekładowej *Boskiej Komедii*. Opracowany wycinek recepcji Dantego w Polsce obejmuje niewydane dotychczas tłumaczenia powstałe w wieku XIX wieku i na początku wieku XX. Doktorantka poddała analizie i porównaniu owoce pracy ośmiu tłumaczy, interpretując je w szerokim kontekście kulturowym uwzględniającym europejską i polską recepcję Dantego, sylwetki tłumaczy, inne aspekty ich twórczości i okoliczności ich pracy nad spolszczeniem poematu, wreszcie przekłady *Boskiej Komедii*, które w omawianym okresie zostały wydane drukiem. Mgr Anna Pifko-Wadowska przebadła dwie polskie wersje całego poematu: Jana Guszkiwicza (który pracował nad przekładem w latach 60. i 70. XIX w.) i Stefana Dembińskiego (rękopis z lat 1902-1903) oraz fragmenty dzieła przełożone na język polski przez sześciu autorów: Michała Wiszniewskiego (prawd. w latach 30. XIX w.), Stanisława Konopkę (w latach 40.-50. XIX w.), Ludwika Kamińskiego (w latach 50. XIX w.), Władysława Chodźkiewicza (w latach 50-60 XIX w.), Adama Asnyka (w latach 70. XIX w.) i Felicjana Faleńskiego (w latach 1898-1899).

Przygotowanie rozprawy wymagało szeroko zakrojonych badań bibliotecznych i archiwalnych. Zgromadzony materiał badawczy obejmuje rękopisy ze zbiorów pięciu bibliotek w kraju i za granicą: wrocławskiej Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (tłumaczenia Guszkiwicza, Dembińskiego, Konopki i Asnyka), Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (tłumaczenie Wiszniewskiego), Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (tłumaczenie Kamińskiego), Biblioteki Narodowej w Warszawie (przekłady Faleńskiego) oraz Ukraińskiej Biblioteki Narodowej im. Wołodymyra Wernadskiego (tłumaczenie

Chodźkiewicza). Dzięki przeprowadzonym badaniom archiwalnym Autorka nakreśliła niemal od podstaw lub istotnie wzbogaciła mikrohistorie niektórych tłumaczy.

Rozprawa wnosi cenny wkład w rozwój wiedzy na temat recepcji twórczości Dantego w Polsce. Analizując i interpretując różne aspekty wybranych spolszczeń arcydzieła włoskiego poety, Doktorantka dowiodła solidnego opanowania warsztatu przekładoznawczego, w tym narzędzi służących porównywaniu oryginału i przekładu, jak dominanta stylistyczno-semantyczna w ujęciu Stanisława Barańczaka (1992) czy dominanta translatorska w ujęciu Anny Bednarczyk (1999) (s. 162), oraz opisywania wyborów i strategii tłumaczy, jeśli chodzi o formę, rejestr językowy czy sposób obrazowania. Zgodnie z realizowanym projektem badawczym zawarta w rozprawie refleksja teoretyczna dotyczy między innymi przekładoznawstwa zorientowanego kulturowo i problematyki serii przekładowej. Dysertacja wpisuje się także w prężnie rozwijający się ostatnio nurt przekładoznawstwa skoncentrowany na tłumaczach, przy czym przywołane są m.in. idee i postulaty Anthony'ego Pyma, zwłaszcza „humanizacja” historii przekładu poprzez przyjrzenie się zajęciom, zainteresowaniom, środowiskom i kontaktom społecznym konkretnych tłumaczy, oraz metoda mikrohistorii tłumaczy Jeremy'ego Mundaya (2014). Znakomicie łącząc teorię z praktyką, dzięki przeprowadzeniu badań archiwalnych Doktorantka nakreśliła krótką biografię dominikanina Stanisława Konopki (1819-1884), który przełożył prozą ustępy z *Boskiej Komedii*, korzystając z przekładu francuskiego. Znacznie obszerniejszą, szczegółową i bardzo zajmującą biografię Jana Guskiewicza (1821- ok. 1787) oparła na dokumentach z różnych archiwów i źródłach drukowanych. Ciekawy życiorys księdza Stefana Dembińskiego (1840-1921), nadzwyczajnie płodnego tłumacza, który w trakcie kilkunastoletniego pobytu we Florencji przełożył nie tylko całą *Boską Komedię*, ale również poematy Ariosta, Tassa, Tassoniego i Corsiniego, oparty został m.in. na korespondencji z Marią Konopnicką i listach alumnów seminariów duchownych. Autorka zweryfikowała też jego biogram zamieszczony w *Polskim Słowniku Biograficznym*, korygując niektóre informacje. W przypadku bardziej znanych twórców, jak Faleński, Autorka podjęła słuszną decyzję o przypomnieniu tych faktów i aspektów, które wiążą się z przekładaniem *Boskiej Komedii*, jak znajomość języka włoskiego czy konteksty i motywacje przystąpienia do pracy nad przekładem.

Licząca 311 stron dysertacja ma strukturę adekwatną do poruszanej tematyki, szczegółowo zaprezentowaną i wyjaśnioną we „Wprowadzeniu”. Projekt badawczy Doktorantki został tam ponadto precyzyjnie usytuowany w obrębie dyscyplin i wobec stanu badań. Wypada docenić wysoką świadomość teoretyczną i metodologiczną Autorki, która swobodnie porusza się po interdyscyplinarnym terytorium, w którym zbiegają się elementy

kodykologii, tekstologii i Translation Studies, a następnie sprawnie stosuje w praktyce szeroką gamę narzędzi i ujęć. Przekonująco wygląda także przedstawienie konkretnych zastosowanych procedur, jak motywacja doboru fragmentów analizowanych przekładów, czy odstępstw od podstawowego schematu podrozdziałów (dokładniejsza analiza językowa przekładu Guskiewicza).

Między obszerną częścią wstępną a krótkim „Zakończeniem” mieszczą się trzy różnej długości rozdziały.

Rozdział I zatytułowany „Zarys historii popularności Dantego od XIV do XIX stulecia” dostarcza niezbędnego tła i kontekstów przydatnych w interpretowaniu podejść tłumaczy. Autorka prezentuje kolejno rozwój recepcji Alighieriego w kulturze włoskiej, następnie w dominujących kulturach europejskich (niemieckiej, francuskiej, brytyjskiej i rosyjskiej), wreszcie w kulturze polskiej. W tym i w innych miejscach pracy dobór źródeł nie budzi zastrzeżeń. Punktem wyjścia do przedstawienia panoramy przejawów zainteresowania Dantem i jego twórczością w Polsce jest naturalnie książka Andrzeja Litworni („*Dantego któż się odważy tłumaczyć?*” ..., 2005). Stosunek do Dantego polskich romantyków Autorka przybliżyła natomiast, wykorzystując studium Luigiego Marinello „*Epica e etica: oltre il dantismo polacco*” (2011).

Analizy i rozważania dotyczące poszczególnych przekładów i ich autorów zajmują centralny, stustronicowy rozdział II pt. „Niepublikowane przekłady (z) *Boskiej Komedii*”. Na uznanie zasługują zarówno fachowe opisy rękopisów (łącznie z odczytanymi spod skreśleń zapiskami, które można wykorzystać do datowania manuskryptu, zob. s. 111) i precyzyjne uwagi tekstologiczne, jak i uważne analizy tekstów oraz pogłębione wnioski i interpretacje. Liczne uwzględnione w pracy aspekty (prezentacja rękopisów, sylwetki tłumaczy, omówienie i porównanie przekładów) są ze sobą świetnie powiązane i łączą się w spójną całość, która imponuje dojrzałością i erudycją.

Jednym z dowodów świetnego panowania nad rozległym i trudnym polem badawczym jest umiejętność stawiania hipotez w oparciu o zespół różnorodnych danych, takich jak „cechy zewnętrzne księgi, lata publikacji niektórych fragmentów, biografii[a] tłumacza i dzieje zbiorów rękopiśmiennych” danej biblioteki (s. 129). O zgłębieniu tematyki i samodzielności myślenia świadczą dobitnie te fragmenty rozprawy, w których Doktorantka przedstawia swoje przemyślenia i wnioski różniące się od ustaleń wcześniejszych badaczy, w tym autorytetów. Przykładem może być kwestia intrygującego tytułu wersji Guskiewicza (*Wieśnianka*): mgr Pińko-Wadowska polemizuje z Litwornią, przedstawiając własną hipotezę w oparciu o znajomość innych prac tłumacza (s. 71). Na uwagę zasługuje podjęta przez Autorkę próba

odpowiedzi na zadane przez Litwornię pytanie dotyczące języka używanego przez Guszkiewicza na co dzień i zastosowanych przez niego potencjalnie zabiegów archaizacyjnych. Swoje dociekania wsparła wiedzą na temat życia i twórczości tłumacza, sięgnęła do słownika z epoki, wykorzystwała pracę Ireny Bajerowej na temat XIX-wiecznej polszczyzny (s. 69-70). Całość jej refleksji na temat translatora i jego przekładowej pracy stanowi wartościowe rozwinięcie i uzupełnienie opracowania Litworni zawierającego tropy, które Doktorantka inteligentnie podejmuje.

Gruntowna wiedza mgr Pifko-Wadowskiej na temat twórczości Dantego i jego polskiej recepcji nie ogranicza się do *Boskiej Komedii*. W rozprawie znajdziemy także odwołania do poetyki *Vita nuova* (s. 98 i 156). Doktorantka miała okazję do pogłębionej lektury tego utworu i poznawania jego spolszczeń, przygotowując krytyczną edycję niepublikowanego wcześniej przekładu Atanazego Siekierskiego z 1861, bardzo wysoko ocenioną w recenzji Andrei De Carlo (*pl.it / rassegna italiana di argomenti polacchi*, 2017). Już tamtą publikacją z 2017 r. Doktorantka wniosła niebagatelny wkład w badanie polskiej recepcji Dantego.

Mam jedną sugestię dotyczącą wnikliwych i wielostronnych analiz porównawczych fragmentów oryginału i przekładów. Przygotowując rozprawę do druku – na co ona bezwzględnie zasługuje – warto by pokusić się o dokładniejsze opisanie i wyjaśnienie niektórych spostrzeżeń czy wniosków, np. „zaskakuje nas jednak zupełne odwrócenie w przekładzie wersów 104-105” a propos fragmentu przekładu Wiszniewskiego (s. 119). W uwidocznieniu różnic między oryginałem a analizowanymi przekładami może ewentualnie pomóc szersze wykorzystanie ostatniego wydanego do tej pory tłumaczenia *Boskiej Komedii* ma język polski, pióra Jarosława Mikołajewskiego, przywołanego przez Autorkę na s. 165-166 dla porównania z przekładem Guszkiewicza. Pomimo zasadnych, znanych Autorce zastrzeżeń dotyczących tego spolszczenia (mającego ambicję możliwie wiernego oddawania sensów oryginału), wyrażonych w recenzji Jadwigi Miszańskiej i Moniki Woźniak (*Italica Wratislaviensia*, 2022), warto moim zdaniem podjąć taką próbę z myślą o szerszym gronie czytelników przyszłej książki Doktorantki.

W rozdziale III, zatytułowanym „Niepublikowane przekłady (z) *Boskiej Komedii* na mapie polskiej recepcji Dantego” rozważania nad różnorodną serią przekładową prowadzone są z wykorzystaniem jako „probierza” wyjątku z XIII pieśni *Piekle* — fragmentu mowy Piera della Vigna (s. 162). Autorka zestawia próbki przekładów powstałych mniej więcej w tym samym czasie (np. analogiczne tercyny Porębowicza i Dembińskiego, te same ustępy przełożone prozą przez Wiszniewskiego a wierszem przez Krzeczkwoskiego i Mickiewicza, fragmenty opublikowanego przekładu Korsaka i rękopiśmiennego tłumaczenia Kamińskiego.

Refleksję wzbogacającą przywołane opinie krytyków współczesnych tłumaczom, jak Fryderyk Henryk Lewestam (1860). Jednym z ważnych wątków są motywacje przyświecające translatorom. Na przykład ksiądz Dembiński prawdopodobnie „literaturę włoską przekładał dla własnej przyjemności, satysfakcji i radości odczytywania kolejnych dzieł odwiedzającym go [w Toskanii] rodakom” (s. 169). Ciekawie zapowiada się potencjalny kierunek dalszych badań nad polską serią przekładową *Boskiej Komedii* nakreślony przez Doktorantkę: badanie korespondencji między tłumaczami pod kątem śladów ich poglądów na kwestie przekładowe i wzmianek o tłumaczeniu włoskiego poematu.

Zwięzłe „Zakończenie” zawiera celne podsumowanie przeprowadzonych badań nad rękopiśmiennymi przekładami jako zabytkami i świadectwami polskiej recepcji Dantego. Autorka słusznie podkreśla tam ogrom wykonanej pracy i „przyjęcie szerokiej perspektywy badawczej, wychodzącej daleko poza ramy klasycznej krytyki przekładu” (s. 183). Godna podziwu jest jej świadomość ograniczeń, fragmentaryczności i arbitralności wyszukanych świadectw, które posłużyły do opowiedzenia mikrohistorii tłumaczy. Z drugiej strony Autorka zdaje sobie sprawę, jak wiele do stanu badań nad polską recepcją Dantego wniosło przebadanie przez nią grupy tłumaczy tak bardzo zróżnicowanej pod względem zawodu, kapitału kulturowego, okoliczności i motywacji pracy nad przekładem arcydzieła Dantego, i powiązanie historii tłumaczy z ich przekładami.

Około jednej trzeciej rozprawy stanowi aneks, będący jej integralną częścią, zawierający kopie wybranych stron z omawianych rękopisów i wstępnie przygotowane do druku fragmenty przekładów, poprzedzone notami edytorskimi. Szczególnie interesujące są stronicie *Wieśniarki* Guskiewicza z ilustracjami samego tłumacza, omówionymi na s. 52-53 rozprawy. Z kolei strona obrazująca rozmieszczenie trzech kolejnych wersji tłumaczenia pomaga śledzić wnikliwe analizy tekstologiczne (przedstawione na s. 53-57), które pozwoliły Autorce ustalić chronologię wersji i wypowiedzieć się na temat stanu ukończenia przekładu. W części aneksu dotyczącej przekładu Dembińskiego można zapoznać się z wprowadzeniem tłumacza i przypisami do zamieszczonych tam ustępów. Kopie pojedynczych stron innych przekładów są wprawdzie niezbyt wyraźne, dają jednak pojęcie o wyglądzie rękopisów. Obszerne fragmenty przekładów zamieszczone w aneksie pozwalają lepiej poznać i bardziej docenić wysiłki tłumaczy oraz zachwycić się różnorodnością ich propozycji.

Zamieszczony na końcu pracy imponujący wykaz źródeł pochodzących z okresu obejmującego ponad dwa wieki obejmuje rękopisy (16 pozycji z 6 bibliotek), archiwalia (10 pozycji z czterech archiwów) oraz źródła drukowane i internetowe (ok. 300 pozycji), w tym aż siedem publikacji Doktorantki. Zaskakuje fakt, że w bibliografii nie uwzględniono żadnego

włoskiego wydania *Boskiej Komedii*. We „Wprowadzeniu” Autorka zaznacza, że nie „podjęła[...] próby identyfikacji oryginału, z których mogli korzystać poszczególni tłumacze” (s. 10) ze względu na ogromną liczbę wydań poematu w XIX wieku, posiłkując się „najczęściej popularnymi w XIX wieku w Europie edycjami Biagiolego i Fraticellego”. W zestawieniu źródeł Pietro Fraticelli jest jednak reprezentowany tylko jako autor *Storia della vita di Dante Alighieri* (1861), a wydane w Paryżu opracowanie *La divina commedia*, które przygotował Niccolò Giosafatte Biagioli, opublikowane w latach 1818-1819 i wielokrotnie wznawiane, jest wzmiankowane na s. 35 rozprawy, ale do bibliografii nie trafiło. To redakcyjne przeoczenie jest jednak tylko drobnym mankamentem wobec bardzo wysokiej jakości całej pracy.

Rozprawa przynosi istotne poszerzenie i pogłębienie wiedzy w zakresie włosko-polskich związków literackich w obszarze polskiej recepcji twórczości najważniejszego włoskiego pisarza poprzez przybliżenie pionierskich wysiłków bardzo różnych tłumaczy pracujących nad spolszczeniem *Boskiej Komedii* na przestrzeni ok. 70 lat. Autorka wprowadziła do stanu badań przekłady fragmentów poematu pióra Felicjana Faleńskiego nieobecne w dotychczasowych bibliografiach przekładu. Precyzyjnie opisała materialną stronę rękopisów i przeprowadziła subtelne analizy dotyczące języka przekładów i zabiegów tłumaczy. Wykazała się skrupulatnością w docieraniu do danych na temat translatorów oraz weryfikowaniu poświęconych im publikacji (zob. przypis 25, s. 90) czy przypisanych im prac (zob. s. 115). Błyskotliwie poprowadziła i połączyła różne aspekty realizowanego projektu aż do prób odpowiedzi na pytania podsumowujące, m.in. „w jakim stopniu badane tłumaczenia odpowiadały „normom przekładowym” [...] obowiązującym w polskiej kulturze literackiej XIX wieku” (s. 172). Mgr Anna Pifko-Wadowska okazała się godną następczynią wybitnych badaczy śladów obecności Alighieriego w polskiej kulturze, jak Andrzej Litwornia czy Walerian Preisner, których prace umiejętnie wykorzystwała w swojej refleksji jako inspirację i punkt wyjścia, potrafiąc się także krytycznie odnieść do zawartych w nich ustaleń.

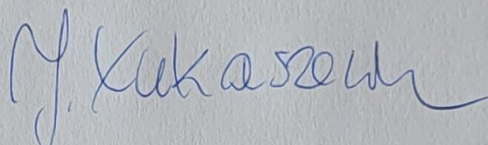
Rozprawę przeczytałam z zainteresowaniem i podziwem dla Autorki. Lektura była bardzo przyjemna także ze względu na jasność i precyzję dyskursu prowadzonego znakomitą, bogatą polszczyzną.

Podsumowanie

Ważny dla polskiej humanistyki projekt badawczy został moim zdaniem właściwie sformułowany i znakomicie zrealizowany przy zastosowaniu odpowiedniej metodologii, z wykorzystaniem różnorodnych, adekwatnych narzędzi filologicznych, przekładoznawczych i komparatystycznych. Recenzowana rozprawa spełnia kryteria stawiane kandydatom w Ustawie

o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2106 r. poz. 882): stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i dowodzi gruntownej wiedzy teoretycznej w zakresie literaturoznawstwa i w interdyscyplinarnym obszarze naukowym, jakim są studia na pograniczu translatologii, literatury porównawczej i badań interkulturowych. Doktorantka wykazała się godną podziwu umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a jej osiągnięcie naukowe jest w moim przekonaniu wybitne. Wnioskuje zatem o dopuszczenie pani mgr Anny Pifko-Wadowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego i jednocześnie składam wniosek o wyróżnienie rozprawy ze względu na wyróżniającą się wartość merytoryczną pracy.

Prof. dr hab. Justyna Łukaszewicz